

УДК 81'272

В.Шульгіна, докт. філол. н.
(*Національний авіаційний університет, м. Київ*),
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9906-3033>

ТЕКСТ ЯК КОМПЛЕКС РІЗНОТИПНОЇ МОВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У сучасній лінгвістиці особливої актуальності набувають питання про місце мовної інформації серед інших різновидів інформації та про типи інформації, які здатні бути переданими мовними засобами, зокрема текстами.

В інформологічних науках існує багато різних класифікацій типів інформації. Однак, на сьогодні не існує єдиної універсальної всеохоплюючої класифікації типів інформації. Хоча спостерігається бажання окремих авторів, що намагаються їх систематизувати переважно при аналізі певної сфери життя, претендувати на вичерпність.

Так, для класифікації соціальної інформації, як інформації, осмисленої людським співтовариством [Див.: 47: 42; 36], що виділяється поряд з *елементарною* (циркулює в неживій природі) і *біологічною* (циркулює у живій природі), пропонується застосування таких критеріїв: соціальне призначення, спосіб відображення людською свідомістю, фізіологічні особливості сприйняття людиною, спосіб поширення, ступінь переробки. Відповідно виділяються і типи інформації: масова (публіцистична, естетична, побутова) і спеціальна (наукова, технічна, планово-економічна, комерційна та ін.); логічна, естетична; візуальна, аудіальна, тактильна, смакова, нюхова); опублікована, неопублікована; первинна, вторинна [47: 42 – 47].

Існують і інші підходи до класифікації інформації в залежності від специфіки її розгляду як об'єкта тієї чи іншої науки. Так, наприклад, у соціально-економічній сфері розмежовуються такі основні сектори: сектор ділової інформації, сектор правової інформації, сектор інформації для спеціалістів, сектор масової інформації (інформація для користувачів), сектор технічних та програмних засобів. У свою чергу кожен з секторів складається з підсекторів. Так, наприклад, сектор ділової інформації охоплює такі різновиди інформації: біржову і фінансову; економічну й статистичну; комерційну; інформацію комерційних пропозицій; ділові новини в галузі економіки й бізнесу; політичні, економічні новини, які цікавлять представників різних соціальних груп тощо [35; 59].

Можна погодитися, що перераховані типи інформації є актуальними для певної сфери суспільного життя - управлінської діяльності. Тож, у кожній соціальній сфері релевантними є певні типи інформації.

Метою нашого дослідження є визначення типів інформації, що передається засобами мови як знакової системи, тобто тих типів інформації, які є релевантними для мовного сектора, зокрема при формуванні тексту.

Враховуючи, що “з точки зору свого функціонального спрямування мова є засобом організації інформації” [48: 6], аналіз інформаційних явищ у сфері лінгвістики, що спирався б на знання типів мовної інформації, потребує особливої уваги.

Беручи до уваги, що природна мова виявляє себе як соціальний фактор, що реалізується в соціальному секторі спілкування і потребує до себе уваги в інформаційному аспекті, мовну інформацію доцільно розглядати як один з різновидів соціальної інформації, тобто такої, яка є необхідною членам суспільства для спілкування.

У лінгвістичній літературі в залежності від аспектів аналізу інформації спостерігаються різні спроби класифікувати мовну інформацію відповідно до таких критеріїв: роль інформації: *основна* і *допоміжна* [56: 64-65]; характер виявлення (експліцитна та імпліцитна) [49: 19]; розмежування інтелектуального і сенсорного: *сенсорна* та *концептуальна* [50: 387], а також *смислова* і *емоційна* [41: 135]; фактор мовця: *предметна* і *модальна*, *раціональна* та *емоційна* [51: 73- 74]; а також *денотативна* і *конотативна* [43: 5]; фактор новизни: *стара* і *нова* [41: 260-262]; відношення до мови або до позамовної дійсності: *внутрішньомовна* і *позамовна* [див.: 58: 126]; *чисто мовна* (словникова і граматична) і *енциклопедична* інформацію [34: 12]; *лінгвістична* та *екстралінгвальна* [57: 140 -141].

Селіванова О.О., розрізняючи *лінгвістичну* (представлену знаннями про мовну систему, її організацію, закономірності функціонування в мовленні, мовленнєві жанри, будову текстів тощо) та *екстралінгвальну* (організовану та скоординовану у свідомості людини сукупність знань й уявлень про довкілля, дійсність, її явища, ознаки та факти, яка не може бути розглянута як частина граматики чи словника мови), пропонує розмежовувати за критерієм вербалізованості *екстралінгвальну* (вербалізовану) і *екстралінгвістичну* (невербалізовану) інформацію. У екстралінгвальній інформації як лінгвістичному типі інформації виокремлюються такі основні різновиди інформації, що ґрунтуються на розрізненні понять інтелектуального і сенсорного ще у філософії Гегеля [61: 103-104]: *смислова* (денотативна, семантична), що відображає знання про дійсність і внутрішній рефлексивний досвід, та *емоційно-експресивна* (стилістична, конотативна), яка передає емоції, почуття.

Крім цих основних різновидів екстралінгвальної інформації виділяються ще й такі: *соціолокальна* (*соціогеографічна*), що вказує на особливості сфер спілкування, соціального, професійного, гендерного і т. ін. середовища, на відбір, дозвіл заборону вживання певних слів, зворотів, прийомів тощо; *хронологічна* (часова, діахронічна) у вигляді знань про зв'язок мовних одиниць з історією й розвитком суспільства, держави; *фонова*, що містить знання про національну самобутність, матеріальну й духовну культуру етносу; *диференційна*, яка опосередковує зв'язок екстралінгвальної інформації з лінгвістичною, указуючи на особу суб'єкта, кількість, час, співвідношення з реальністю [57: 140-141].

У залежності від об'єкту лінгвістичного аналізу або аспекту його дослідження спостерігається диференціація більш спеціалізованих типів інформації. Так, у теорії тексту виділяється так звана *текстова* інформація, яка поділяється на три типи, що розрізняються за своїм прагматичним призначенням: змістовно-фактуальну (повідомлення про факти, події, процеси, явища у текстовому, змодельованому авторською свідомістю світі), змістовно-підтекстову (результат лінгвопсихологічної обробки різних структур знань автора й читача) й змістовно-концептуальну (результат складної синтетичної конденсації й когнітивної переробки цілісного змісту на підставі авторського задуму чи інтерпретаційного фільтру читача) інформацію [Див: 57: 166-167; 55: 217].

Інформацію в дискурсі поділяють на концептуальну, що міститься в пропозиціях, і процедурну, яка детермінує процес інтерпретації пропозицій [64].

Блох М.Я., досліджуючи інформаційний комплекс, що визначається у запропонованій ним елементарній одиниці текста - "диктемі", виділяє такі рубрики інформації: *комунікативно-настановча* (визначає тип мовленнєво-діяльнісного співробітництва слухача у залежності від комунікативної мети мовця); *фактуальна загального типу* (відображає диктемну ситуацію у межах фактів і їх відношень); *фактуальна спеціального типу*, що передає різного роду реалії – етнічні, соціально-культурні, термінологічні; *інтелективна*, що відображає рух пізнавальної і оцінної думки мовця; *емотивна*, пов'язана з безпосереднім вираженням почуттів; *структурна*, що відображає стройові особливості текста; *реєстрова*, що відображає різницю між нейтральним, книжним і розмовним мовленням; *соціо-стильова*, що відображає функціональний стиль текста; *діалектно-ознакова*; *імпресивна*; *естетична* [6: 63-64].

Виділення естетичної інформації визнають В.А.Звегінцев, А.Моль, Ю.С.Степанов, І.Філіп'єв, З.В.Партико та ін. В.А.Звегінцев естетичну інформацію пов'язував зі стилістичними значеннями, для якої “спільною основою є “шкала” почуттів, які здатна відчувати людина” [12: 68, 54].

Дослідник проблем редагування З.В.Партико виділяє типи інформації, релевантні при редагуванні тексту: номінативна інформація (передає за допомогою номенів відображені образи фрагментів світу, а також еталонні образи); сентенційна інформація, що складається з чотирьох підвидів: об'єктна (інформація про кількість змінних, які включені до складу сентенції); кванторна (інформація про кількість кванторів у сентенції); градуальна (інформація про кількість значень у кожному кванторі сентенції); інтегральна (інформація про сумарну кількість номенів у сентенції); сюжетна інформація, кількість якої, на думку З.В.Партико, залежить від довжини повідомлення; контекстна інформація, яка залежить від появи нових номенів, нової інформації, що “пульсує” квантами, (порціями різної величини) під час сприйняття реципієнтом повідомлення; реципієнтська інформація (інформація, що сприймається реципієнтом; суспільна інформація (абсолютно нова інформація) [20: 127-128, 131].

У слові З.В.Партико визнає наявність різних типів інформації: семантичної, граматичної, стилістичної, емоційної, ідеографічної тощо [20: 125]. “Крім семантичної, - зазначав З.В.Партико, - повідомлення містить ще й емоційну та естетичну інформацію” [20: 123].

Р.Г.Піотровський, досліджуючи інформаційні властивості мови в цілому, а не певний її сегмент, розрізняв: прагматичну інформацію, що характеризує цінність повідомлення з точки зору тієї мети, яку переслідує в певний момент приймач повідомлення, і з точки зору вибору того рішення, яке є найкращим для досягнення цієї мети; семантичну інформацію, яка оцінює відношення, що виникають у ході семіозису, між означуючим і десигнатом знака; сигматичну інформацію, що характеризує відношення означуючого і денотата; афективну інформацію, яка включає естетичний вплив і характеризує відношення означуючого і експресивно-оцінне і естетичне сприйняття знака, узагальнене в його конотаті; синтаксичну інформацію, що являє собою оцінку приймачем тих обмежень, які накладаються на комбінаторику і частоту використання знаків [21; 22: 10].

Визнання семантичної інформації характеризує дослідження багатьох лінгвістів [Ю.Д.Апресян, В.А.Звегінцев, Р.Г.Піотровський, В.І.Богодист, З.В.Партико та ін.]. Так, В.А.Звегінцев називає семантичною інформацією лінгвістичну інформацію, яка спирається на логіку [12: 54]. Ю.Д.Апресян вважав, що “семантична інформація може бути витлумачена як особливість семантики слова, або ж як особливість її синтактики” [1: 230]. За даними психологічних досліджень, семантична інформація зберігається у довготривалій пам'яті у формі вербального матеріала [14]. Психологи тлумачать її як “результат відображення у думці дійсності і втілення результатів відображення в форму, зручну для формулювання, передачі і зберігання змісту, для його вираження у вигляді наукових абстракцій” [7: 31]. У цьому вбачається суспільна значущість знакових систем. Саму ж семантичну інформацію вважають метою створення і сприйняття знаків.

Спроби використовувати поняття “термінологічна інформація”, що складається з загальномовної та спеціальної інформації [Див.: 8], вважаємо неправомірною заміною словосполучення “інформація терміна”. При цьому ми погоджуємося з автором, що термін є одним з наймогутніших носіїв і навіть конденсатором певного типу концептуальної інформації (див ...).

Увага дослідників до проблем когнітивної лінгвістики зумовила появу терміна “концептуальна інформація” [28]. Зауважимо, що енциклопедична інформація – поняття більш широке, ніж інформація концептуальна, адже вона охоплює велику кількість складників, які взаємодіють між собою.

Польський дослідник Маріан Мазур у межах якісної теорії інформації, що спирається на важливість інформації, цінність, естетичне наповнення, виділяв цілий ряд типів інформації: асоціативна, зворотна, операційна, описова, рівнозначна, тотожна, результуюча, корисна, паразитна, надлишкова, вихідна, тривіальна/нетривіальна тощо [16]

Найбільш узагальнюючу класифікацію інформації запропонував відомий український лінгвіст А.О.Білецький. Так, за критерієм «джерело створення» він виділяв антропогенну і фізіогенну, за формою – кодовану (системну) і некодовану (одиничну) інформацію, за зв'язком з ситуацією – ситуаційну та екстраситуаційну, за способом оформлення – мовну (вербальну) і немовну (екстравербальну; за сферою призначення – побутову (узуальну) і спеціальну; за характером змістового навантаження – логічну та естетичну) [5]. Спираючись на ці критерії А.О.Білецького, Є.А.Карпіловська визначає мовну інформацію як “антропогенні (=створені людиною) кодовані (=закріплені у спеціальній формі) екстраситуаційні (=незалежні від конкретної ситуації спілкування) вербальні (=представлені у мовній або словесній формі) повідомлення про об'єкти та явища дійсності, яким властиві також логічний, естетичний, спеціальний та експресивний компоненти” [13: 14-15].

Узагальнюючи існуючі спроби класифікувати мовну інформацію, ми беремо за основу підхід О.О.Селіванової щодо поділу мовної інформації за критерієм вербалізованості на *екстралінгвальну* (вербалізовану) і *екстралінгвістичну* (невербалізовану) інформацію.

У мовній інформації нами виділяється дві групи її різновидів: основний (ядерний) тип інформації, додаткові та аспектні (периферійні). Основним типом інформації є концептуальна (денотативна, предметно-понятійна, змістова) інформація. Цей тип інформації виявляється у мовних одиницях усіх рівнів мови у межах будь-якого функціонального стилю мови.

Додатковим типом інформації є інформація сенсорна (експресивна). Додатковий характер цьому типу інформативності надає їй необов'язковість (факультативність) для окремих стилів мовлення. Крім цього, не усі мовні носії інформації передають, на відміну від концептуальної, експресивну інформацію.

Аспектними типами інформації є ті специфічні різновиди інформації, які можна виділити в кожному окремому підсекторі, на які поділяється мовний сектор соціальної інформації в залежності від аспекту (напрямку, підходу) аналізу мови (текстологія, редагування тощо).

Необхідність врахування у процесі комунікації єдності вербального, невербального та *екстралінгвістичного* (невербалізованого) факторів свідчать про те, що всі ці засоби можуть бути задіяними при передачі визначених вище типів інформації.

Тож, визначені типи мовної інформації виявляються не лише у вербальних засобах передачі інформації (експліцитних формах), а й у імпліцитних засобах [див., наприклад, 31]. Механізм відновлення імпліцитної (прихованої) інформації носить назву інференції [17: 19]. Крім цього, носіями інформації певних типів (з числа названих) можуть служити і позавербальні, екстралінгвістичні засоби. Так, наприклад, одним з найважливіших засобів, що впливають на актуалізацію певних типів інформації, є конситуація. Конкретна комунікативна ситуація є варіантом соціальної ситуації, яка має свої параметри: соціальний час (обговорення поточних чи минулих/майбутніх подій), соціальний простір (місце, де відбувається комунікація – місто/село; Україна/закордонні країни, наявність/відсутність об'єкта обговорення тощо), соціальні ролі комуніканта і комуніката, які характеризуються певним соціальним статусом, статтю, віком, професійною приналежністю, певним рівнем розвитку (енциклопедичні знання співрозмовників, їх аперцептивні база), психологічними особливостями, певним психофізіологічним станом під час комунікативного акту тощо.

Екстралінгвістична (невербалізована) та частково екстралінгвальна (вербалізована) інформація служать засобами формування прагматичної інформації, яка здатна бути смислотвірним компонентом у спілкуванні “людини-людина”.

Врахування прагматичної інформації, що потребує з боку обох співрозмовників врахування людського фактору, для діалогу “людина - машина” є неможливим, як неможливе і використання у цьому випадку поняття “смісл”. Так, наприклад, машина не може врахувати імплікатури (пресупозицій), які беруть участь у формуванні прагматичної інформації (наприклад: прозоре скло - > *недавно помили вікна; люди ходять з розкритими парасольками* - > *йде дощ*).

Об’єднання усіх типів мовної інформації, що виявляються при функціонуванні мовної одиниці у межах певного стилю, формують таку властивість цієї мовної одиниці, як інформативність. У її формуванні беруть участь не лише актуалізовані за певних умов функціонування в певному типі мовної одиниці засоби передачі вербалізованої інформації, а й екстралінгвальна інформація, до якої можна віднести стильову приналежність мовної одиниці, жанр мовлення, національну специфіку мови тощо, яка у цій мовній одиниці виявляє свої вербальні фіксації.

Залежність пріоритетності виявлення того чи іншого типу інформації від особливостей тексту визнавалася дослідниками типології інформації [6: 56 – 67; 20: 123 та ін.].

Таким чином, інформативність мовної одиниці як комплекс актуалізованих типів інформації, переданої вербальними, невербальними і екстралінгвістичними засобами, є тим мовленнєвим чинником, яким характеризується така мовна одиниця, як текст, під час свого функціонування.

Список використаних джерел та літератури

1. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367с.
2. Апресян Ю.Д. Избранные труды, том I. Лексическая семантика: 2-е изд. испр. и доп. – М.: Школа «Языки русской культуры», Издат фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – VIIIс. – 472 с.
3. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти. – Х.: УВС, 2000. – 368 с.
4. Афанасьев В.Г. Социальная информация и управление обществом. – М., 1975.
5. Белецкий А.А. Семиотический аспект языковой системы// Структурная и математическая лингвистика. – К., 1979. – вып. 7. – С. 11-18.
6. Блох М.Я. Диктема в уровневой структуре языка // ВЯ, 2000, №4, С. 56 – 67.
7. Бородин Ю.М., Потемкина О.Ф., Рубахин В.Ф. Слоино-ступенчатая модель переработки информации человеком//Когнитивная психология: Материалы финско-советского симпозиума.– М.: Наука, 1986, -206 с.
8. Володина М.Н. Термин как средство специальной информации – М.: Изд-во МГУ, 1995.
9. Гальперин И.Р. Информативность единиц языка.Пособие по курсу общего языкознания. - М.: Высшая школа, 1974. - 176с.
10. Городецкий Б.Ю. Теоретические основы прикладной семантики. – Автореф....докт филол. н., М., 1978. Специальность: 10.02.21 – «Структурная, прикладная и математическая лингвистика, 10.02.19 – «Общее языкознание»
11. Дудник М.М. Співвідношення денотативної і конотативної інформації пр перекладі (на матеріалі текстів публіцистичного стилю). – АКД. – К., 2001. – 19с.

12. Звегинцев В.А. Теоретическая и прикладная лингвистика. - М.: Просвещение. 1968. – 336 с.
13. Карпіловська Є.А. Вступ до прикладної лінгвістики: Комп'ютерна лінгвістика: Підручник. – Донецьк: ТОВ. “Юго-Восток, Лтд”, 2006. – 188 с.
14. Клацки Р. Память человека (структуры и процессы).М., 1978.
15. Кушнарченко Н.Н. Документоведение. – К., 2000. – 460с. – 42 с.;
16. Мазур М. Качественная теория информации. – М.: Мир, 1974. – 239 с.
17. Ольшанский И.Г. Лексическая полисемия: возможности и перспективы ее исследования с когнитивных позиций//Когнитивная семантика: Материалы второй Международной школы-семинара по когнитивной лингвистике. В 2 ч. Ч.2. Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000, 2611с. – С. 17-19.
18. Павилёнис Р. Понимание речи и философия языка. – В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. XII, - М., 1986.
19. Паригин Б.Д. Анатомия общения: Учебное пособие. – СПб: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 301с.
20. Партико З.В. Загальне редагування: нормативні основи. – Л.: Афіша, 2001. – 416 с.
21. Пиотровский Р.Г. Информационные измерения языка. – Л.: Наука, 1968.- 116 с.
22. Пиотровский Р.Г. Текст, машина, человек. – Л.: «Наука, 1975. – 327 с.
23. Потапова Р.К. Речь: коммуникация, информация, кибернетика. - М.: Радио и связь. 1997. – 528 с.
24. Пумпянский А.Л. Информационная роль порядка слов в научной и технической литературе. – М., 1974. – 247с.
25. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, – 2006, - 716 с.
26. Семчинський С. В. Загальне мовознавство. - К.: Вища школа, 1988, - 328 с.
27. Твердохліб М.Г., Шарапов О.Д. Організація інформування керівників. – К.: Вид-во КНЕУ, 1997. –180 с.
28. Токарев Г.В. Концепт как объект лингвокультурологии: (на материале репрезентации концепта “Труд” в русском языке)/Волгоградский гос. пед.ун-т. – Волгоград: Перемена, 2003. – 232 с.
29. Философский энциклопедический словарь. – М., 1983.
30. Чейф У.Л. Значение и структура языка. – М.: Прогресс, 1975.
31. Шульгина В.И. Структурно-семантические типі еллиптических конструкций в русской разговорной речи: дис. на соискание уч. ст. кандидата филологических наук, специальность 10.02.01 – русский язык. – 1990. – 152 с.
32. Sperber D.Wilson D. Relevance: Comunication and cognition. – Oxford: Bleckwell, 1986. – 257p